

ԵՐՐՈՐԴ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ

դատական համակարգի միամյակը...

Այս հոդվածը գրելուն ինձ դրդեց մտահոգությունը դատական համակարգի ապագայի նկատմամբ: Աչքի առաջ ունենալով նոր համակարգի ներդրմամբ պայմանավորված առաջընթացը և այսօր համակարգի գործունեության ընթացքում նկատվող մտահոգիչ տեղաշարժերը, անհրաժեշտ եմ համարում մտածել բարեփոխումների մասին: Սա հնարավորություն կտա մեզ չկորցնել անկախ դատական համակարգը և ամրապնդել պետության զարգացման համար կենսական կարևորություն ունեցող արդարադատության ոլորտը:

Արդարացի է հասարակության դժգոհությունը դատական համակարգի նկատմամբ և ճիշտ է պահանջումների ծավալը, որոնք առաջադրվում են դատական համակարգին: Սակայն պետք է ի նկատի ունենալ, որ ինչքան էլ պինդ և ամրակազմ լինի Ձեր զավակը, այնուամենայնիվ Դուք նրան առավելագույն պահանջներ կարող եք ներկայացնել միայն հասուն տարիքում: Հասարակության յուրաքանչյուր անդամ պետք է հիշի, որ ինչքան էլ կատարյալ լինի մեր դատական համակարգը, այն ընդամենը մեկ տարեկան է:

Բարեփոխումների պատմությունից

Քաղաքացիների իրավունքների դատական պաշտպանության հիմնական ատրիբուտը պետական իշխանության մարմինների և քաղաքական խմբավորումների կամքից անկախ դատական համակարգի, և մասնավորապես, դատավորների առկայությունն է: Սրա ճշմարտացիության մեջ համոզվելու համար բավական է թողնել հայացք նետել հետխորհրդային և նախկին սոցիալիստական ճամբարի երկրների դատական համակարգերի զարգացման պատմությանը: Գրեթե բոլոր այդ պետություններում արդարադատության անկախ մարմինները ռեժիմների հաստատումից հետո վերացվեցին բավականին կոշտ եղանակներով: Ահավասիկ,

Չեխոսլովակիայում 1948 թվականի կոմունիստական հեղաշրջումից հետո արդարադատության նախարարությունը գլխավորեց երկրի կոմունիստ նախագահի փեսան, որը արագ թափով սկսեց արդարադատության հետ առնչություն ունեցող պետական բոլոր մարմինների «գտումը»: Համալսարանների իրավաբանական բուհերից հեռացվում էին բոլոր այն ուսանողներն ու դասախոսները, ովքեր ունեին հակակոմունիստական կամ ոչ կոմունիստական ուղղվածություն: Դատարաններից և դատախազության մարմիններից հեռացվում էին բոլոր նրանք, ովքեր ընդդիմանում էին կուսակցության հրահանգներին: Ընդդիմության վերացման նպատակով ստեղծվեցին «պետական դատարաններ»: Դրանց նիստերը անցկացվում էին նույնիսկ ոչ դատական դահլիճներում, մշակութային տարբեր օբյեկտներում: Գործարաններից մեքենաներով բերում էին հանդիսատեսներ, նիստերին մասնակցում էին կուսակցական ղեկավար աշխատողներ: Այդ դատարաններում աշխատելու համար փաստաբանների ընտրությունը կատարվում էր շատ բժախնդիր եղանակով, ինչի արդյունքում պաշտպանության վերաբերյալ դատավարական օրենքի նորմերը գրեթե չէին կիրառվում:

Որպեսզի այդ դատարանները արագ ապահովվեն դատավորներով, արդարադատության համակարգում աշխատել ցանկացողների համար կազմակերպվում էին արագացված դասընթացներ: Բոլոր դատական ատյաններում դատավորների պաշտոնները զբաղեցնում էին «բանվորական կադրերը», որոնք աշխատանքի էին ընդունվում ավարտելով մեկամյա կամ երկամյա կուրսերը: Բացի այդ, գրեթե բոլոր գործերի ելքը որոշում էին կուսակցական ղեկավար աշխատողները: Կարևորագույն գործերով որոշումներ ընդունող բարձրագույն մարմինը կուսակցության կենտկոմի հինգ անդամներից բաղկացած խումբն էր, որը քննում էր տարաբնույթ հարցեր, այդ թվում մահապատժի կիրառման վերաբերյալ: Ստեղծվել էին ուղղիչ աշխատանքային գաղութներ և կարգապահական գումարտակներ, ուր քաղաքացիները կարող էին տեղավորվել առանց դատարանի, վարչական կարգադրության հիման վրա: Ստալինի մահից հետո քաղաքական ռեժիմի հարաբերական լիբերալիզացիայից հետո արդարադատության ոլորտում առավել ճշգրտող խախտումները վերացվեցին կամ մասամբ կանխվեցին:

Հետագայում հատկապես կարևոր ուշադրություն էր դարձվում իրավաբանական ֆակուլտետների ուսանողության և պրոֆեսորադասախոսական կազմի ընտրությանը. այդ ֆակուլտետներ ընդունելության ժամանակ առավելություն էր տրվում կուսակցության անդամներին կամ «գաղափարապես հասուն» անձանց:

Գրեթե նույնատիպ զարգացում է ունեցել արդարադատության համակարգը հետսոցիալիստական բոլոր երկրներում: Սակայն ամբողջատիրության վերացումից հետո ինչպես ողջ իրավակարգը, այնպես էլ դատական համակարգը և նրա կենսագործունեության հիմք հանդիսացող

իրավական բազան սկսեցին լուրջ վերափոխումների ենթարկվել: Թերևս առաջին քայլն այս ուղղությամբ սոցիալիստական ռեժիմի ընթացքում ռեպրեսիաների ենթարկված անձանց իրավունքների վերականգնման գործընթացն էր, որը կատարվեց անխտիր բոլոր երկրներում:

Դրան զուգահեռ սկսվեցին աշխատանքները օրենսդրական ոլորտում, որոնք կրում էին ինչպես կարճաժամկետ բնույթ (կատարվում էին անհրաժեշտ փոփոխություններ գործող օրենքներում), այնպես էլ տարվում էր լուրջ գիտական և օրինաստեղծ աշխատանք հիմնական իրավական ակտերի ստեղծման ուղղությամբ (Սահմանադրություն, նյութական և դատավարական օրենքներ):

Նկարագրված իրավիճակը շատ բնորոշ էր նաև Հայաստանի համար:

Հայաստանում հետտոտալիտար անցման շրջանը ևս սահուն չի ընթացել: Բավական է հիշել անցած տասնամյակի աղմկալի դատավարությունները, դատաիրավական բարեփոխումների ծանրագույն ընթացքը և այլն:

Դատական նոր համակարգի ձևավորումը

Իշխանությունների բաժանումը Հայաստանի սահմանադրական կարգի հիմնական բաղադրիչներից մեկն է: Համաձայն ՀՀ Սահմանադրության 5 հոդվածի «Պետական իշխանությունն իրականացվում է Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների տարանջատման հիման վրա»:

Դատաիրավական բարեփոխումներն ապահովող օրենսդրական ակտերը տեսական մակարդակով բավականին հաջող լուծումներ տվեցին դատական իշխանության անկախության երաշխիքների հետ կապված հարցերին:

Հիրավի, Հայաստանում ընթացող դատաիրավական բարեփոխումների առանցքային հարցը անաչառ և անկողմնակալ դատական համակարգի ձևավորումն էր: Այս խնդիրն էր արձանագրված նաև դատաիրավական բարեփոխումներն իրականացնող կառավարության գործունեության ծրագրում, որտեղ անկախ և անկողմնակալ արդարադատության իրականացումը «պետության և դատարանի նկատմամբ հարգանքի ձևավորման» կարևորագույն էլեմենտ էր դիտարկվում:

Զնայած բարեփոխումների դժվարագույն ընթացքին, ինչը կապված էր սկզբնական շրջանում գործողությունների կոորդինացման բացակայությամբ, կառավարությանը հաջողվեց Սահմանադրությամբ նախանշված ժամկետներում ապահովել բարեփոխումների նորմալ ընթացքը:

Իհարկե, լուծումները ոչ բոլոր դեպքերում էին կատարյալ, սակայն կոնցեպտուալ մակարդակով դրանք համապատասխանում էին Սահմանադրությամբ ամրագրված համակարգի տրամաբանությանը:

Ինչևէ, այսօր Հայաստանում ստեղծված է նոր՝ եռաստիճան դատական համակարգը, որը բոլորել է իր մեկ տարին:

Մեկ տարվա արդյունքները

Ինչ արդյունքների է հասել դատական համակարգը այս անցած ժամանակահատվածում:

Առաջին հաջողությունը կայանում է նրանում, որ դատական համակարգին հաջողվեց առանց լուրջ ցնցումների շարունակել արդարադատության գործառույթի իրականացումը:

Հաջորդ առաջընթաց քայլը գործադիր համակարգի ազդեցության կտրուկ կրճատումն էր դատական համակարգի նկատմամբ: Դատական համակարգը ոչ միայն ստացավ բյուջետային և ֆինանսական ինքնուրույնություն, այլև օրենսդրորեն հստակ կանոնակարգում ստացավ արդարադատության նախարարի իրավասությունների ծավալը դատավորների պատասխանատվության բնագավառում:

Երրորդ, նկատվեցին դրական տեղաշարժեր հասարակության վերաբերմունքի առումով դատական համակարգի նկատմամբ: Ահավասիկ, 1999թ. ինն ամիսների ընթացքում հանրապետության առաջին ստյանի դատարաններ մուտք են եղել 22183 քաղաքացիական գործեր, այն դեպքում, երբ 1997թ. նույն ժամանակահատվածի համար այդ թիվը կազմել է 15568, իսկ 1998թ. համար՝ 15443: Սա խոսում է դատական համակարգի նկատմամբ վստահության մեծացման մասին:

Չորրորդ, դատական համակարգն ունեցավ իր ինքնակառավարման հիմնական մարմինը՝ դատարանների նախագահների խորհուրդը: Սա թերևս առաջին քայլն է իշխանության դատական թևի ատրիբուտների ստեղծման ճանապարհին:

Եվ վերջապես օրենսդրական և պրակտիկ հաստատում գտան դատավորի անկախության այնպիսի երաշխիքներ, ինչպիսիք են դատավորի անփոփոխելիությունը, ապաքաղաքականացվածությունը, գործունեության նյութական և սոցիալական ապահովումը (վերջին գործոնը մասնակիորեն կարելի է համարել նվաճում, քանի որ օրենսդրական մի շարք պահանջներ այս բնագավառում դեռևս մնում են անկատար):

Համակարգի գործունեության հիմնախնդիրները

Համակարգի կենսագործունեության ընթացքում դրա լիարժեք և բնականոն աշխատանքին խոչընդոտող հանգամանքների չարձանագրումն ու

անհրաժեշտ հետևություններ չանելը համակարգի լճացման նախապայմանն է: Շոշափելի առաջընթացի առկայության պայմաններում լավատեսության լուրջ հիմքեր այսօր դեռևս չունենք:

Ստորև կփորձեն բերել իմ կարծիքով դատական ուժեղ և արդյունավետ համակարգ ունենալուն խոչընդոտող հանգամանքների վերլուծությունը:

1. Դատական համակարգի ինստիտուցիոնալ կառուցվածքը (սահմանադրական նոր լուծումների անհրաժեշտությունը)

Հայաստանում գործում է եռաստիճան դատական համակարգը: Ցավոք պետք է նշել, որ այս համակարգի առաջին փորձաքայլերն այնքան էլ հուսադրող չեն: Սա խոսում է այն մասին, որ անհրաժեշտություն է առաջացել հետադարձ հայացք նետելու սահմանադրական լուծումներին:

Իր առավելություններով հանդերձ եռաստիճան դատական համակարգն ունի մի մեծ թերություն. դատական բարձրագույն ատյանի լիազորությունները համարժեք չեն դատական համակարգում նրա համար նախատեսված դերին: Այս իրավիճակից էլքի պարզագույն լուծման կողմնակիցները գտնում են, որ կարելի է դուրս գալ այս իրավիճակից ընդլայնելով վճարելի դատարանի իրավասությունների ծավալը: Սակայն սա լուծում է սուսկ առաջին հայացքից, քանի որ նման լուծումն իր հերթին բերում է մի շարք պրոբլեմներ, որոնք ուղղակիորեն խոսում են եռաստիճան համակարգի վերացման օգտին: Չնայած, պետք է նշել, որ այս կարծիքն ունեցողները ուղղակիորեն չեն հիմնավորում երկաստիճան համակարգի վերականգնման անհրաժեշտությունը:

Իմ խորին համոզմամբ, դատական ուժեղ համակարգ մենք կարող ենք ունենալ միայն այն պարագայում, եթե ունենանք դրա շատ հզոր բարձրագույն ատյանը: Պատշաճ մակարդակով արդարադատության իրականացման համար եռաստիճան դատական համակարգի արդյունավետության մեջ համոզված լինելով՝ իրավիճակից էլքը տեսնում եմ Հայաստանի դատական համակարգի բարձրագույն նոր մարմնի ստեղծման մեջ: Այդ մարմինը օժտված է լինելու միաժամանակ և սահմանադրական արդարադատության, և վճարելիության իրավասություններով: Գտնում եմ, որ այս մոտեցումը հնարավորություն կտա շատ կարճ ժամանակահատվածում կայացած դատական համակարգ ունենալ:

Հաջորդ կարևորագույն սահմանադրական խնդիրը իշխանության մյուս ճյուղերի հետ զսպումների և հակակշիռների հարաբերակցության հարցն է: Սա ուղղակիորեն առնչվում է իշխանության այլ ճյուղերից դատական իշխանության անկախության խնդրին, ինչը նույնպես առաջին հերթին սահմանադրական խնդիր է:

ՀՀ Սահմանադրության համաձայն օրենսդիր իշխանությունը ուղղակի առնչություն չունի դատական համակարգի հետ (Ազգային ժողովը չի մասնակցում դատավորների նշանակման և պաշտոնանկության հարցերին, նրանց պատասխանատվության ենթարկելու հարցերին կամ նրանց

հրահանգավորման հարցերին: Խորհրդարանը չունի վերահսկողական լիազորություններ դատական համակարգի նկատմամբ):

Խորհրդարանի հիմնական լծակը դատարանների վրա ներագդելու՝ դա օրենսդրական գործունեությունն է: Բացի այդ, որպես դատական իշխանության հետ հարաբերման լծակ, կարելի է դիտարկել պետական բյուջեի հաստատման խորհրդարանի լիազորությունը, ինչը ուղղակիորեն առնչվում է դատական համակարգի բնականոն գործունեության հետ: Գործող օրենսդրության շրջանակներում դատական համակարգը ի գործու է ազդել այս երկու ուղղություններով խորհրդարանի կողմից ընդունվող որոշումների վրա: Ինչ վերաբերվում է գործադիր իշխանության հետ հարաբերություններին, ապա դատական համակարգը համաձայն օրենսդրության, կառավարության հետ հարաբերվում է արդարադատության նախարարի միջոցով: Մա չի նշանակում, որ կառավարության մյուս օղակների հետ դատարանները չեն հարաբերվում ընդհանրապես: Պարզապես, որպես գործադիր համակարգի ներկայացուցիչ միայն արդարադատության նախարարն է, որ օրենքի հիման վրա՝ իր որոշումներով կարող է ներագդել դատական համակարգի վրա. արդարադատության նախարարը մասնակցում է դատավորների նշանակման գործընթացին (արդարադատության խորհրդին է ներկայացնում դատավորների պաշտոնեական պիտանիության և ծառայողական առաջխաղացման ցուցակները, արդարադատության խորհրդին է ներկայացնում դատավորների թեկնածություններ, դատավորի նկատմամբ հարուցում է կարգապահական վարույթ, առաջարկություն է ներկայացնում դատավորի լիազորությունները դադարեցնելու վերաբերյալ): Միայն մեկ լիազորություն գոյություն ունի, որ չի իրականացվում՝ արդարադատության նախարարի կողմից. դա ՀՀ գլխավոր դատախազի՝ արդարադատության խորհրդին դատավորի կալանավորման վերաբերյալ առաջարկ ներկայացնելու իրավունքն է: Այս լիազորությունը բխում է դատախազության սահմանադրական լիազորություններից, և ՀՀ գլխավոր դատախազը՝ որպես հետաքննության և նախաքննության ղեկավարումն իրականացնող գլխավոր պաշտոնատար անձ, իրավասու է դա իրականացնել: ՀՀ Սահմանադրության համաձայն անձին կարելի է կալանավորել միայն դատարանի որոշմամբ: Բայց եթե այլ կատեգորիաների համար գործում է սովորական կարգը, երբ քննությունն իրականացնող անձը դիմում է դատարան կալանավորման միջնորդությամբ, ապա դատավորի պարագայում այս կարգը բարդեցված է: Սկզբում գլխավոր դատախազը դիմում է արդարադատության խորհրդին՝ դատավորի կալանավորման միջնորդությամբ: Եթե խորհուրդը հիմնավորված չի համարում այդ միջնորդությունը, նա մերժում է այն և հարցը համարվում է փակված: Եթե խորհուրդը համաձայնվում է գլխավոր դատախազի հետ, ապա առաջարկ է ներկայացնում Հանրապետության Նախագահին դատավորին կալանավորելու վերաբերյալ: Այնուհետև Հանրապետության Նախագահը քննարկում և որոշում է կայացնում համաձայնվել կամ չհամաձայնվել

դատավորին կալանավորելու վերաբերյալ: Այս ամբողջ պրոցեդուրան ավարտելուց հետո միայն քննությունն իրականացնող մարմինը կարող է դատարանի առաջ հարց բարձրացնել դատավորին կալանավորելու թույլտվություն ստանալու վերաբերյալ: Ակնհայտ է, որ այս հարցում դատավորները օժտված են լուրջ պաշտպանական մեխանիզմներով:

Իհարկե այս պաշտպանական մեխանիզմները իմաստավորվում են այն պարագայում, երբ դատական իշխանության անկախության երաշխիքները գործուն են:

Այդ գործիքների շարքում մեծ է արդարադատության խորհրդի դերը: Թեև այս մարմինը այսօր բավականին արդյունավետ իրականացնում է իր լիազորությունները, սակայն կյանքը թելադրում է նրա վերակառուցման անհրաժեշտությունը: Լիազորությունների ծավալի առումով թերևս այն բավարարում է ներկայացվող պահանջներին: Սակայն իր կազմով և գործունեության մեխանիզմներով բարեփոխման կարիք ունի:

Սահմանադրական փոփոխությունների շրջանակում անհրաժեշտ է բարեփոխել այս ինստիտուտը՝ այն դարձնելով գուտ դատավորներից կազմված մի մարմին: Չնայած այսօր նրա կազմի մեծամասնությունը դատավորներ են, սկնհայտ է, որ Հանրապետության Նախագահի, արդարադատության նախարարի, գլխավոր դատախազի և երեք այլ դատախազների ներկայությունը այդ մարմնի կազմում գործուն է, որը կարող է կաշկանդել խորհրդի անդամ դատավորների գործունեությունը: Այս մարմինը արդյունավետ կարող է դառնալ այն ժամանակ, երբ կլինի գուտ կորպորատիվ հիմունքներով ստեղծված ինստիտուտ:

Ներկայումս գործում է Հանրապետության Նախագահին կից սահմանադրական բարեփոխումների հանձնաժողովը: Բարձրացված հարցերը, ինչպես նաև այլ օրախնդիր հարցեր ենթակա են պարտադիր քննարկման մասնագիտական հանձնաժողովի կողմից:

2. Դատական համակարգի կառավարման ինստիտուտները

Համաձայն ՀՀ Սահմանադրության 91 հոդվածի՝ դատարանների միակ և կարևորագույն գործառնությունը արդարադատության իրականացումն է: Սակայն դատական համակարգը, ինչպես իշխանության մյուս ճյուղերը, միասնական օրգանիզմ է, որն ունի իրեն բնորոշ ներքին գործառնությունները: Սա դատական համակարգի ինքնակառավարումն է, համակարգի ներսում որոշումներ ընդունելու և դրանք կենսագործելու կամքն ու հնարավորությունը: Եվ այս շրջանակներում յուրաքանչյուր դատական ատյան կամ յուրաքանչյուր դատարան ունի իր սպեցիֆիկ լիազորությունները:

Հայաստանի դատական համակարգում առանձնանում են դատական համակարգի կառավարման իրավասությամբ օժտված չորս օղակներ՝ դատարանի նախագահ

դատարանների նախագահների խորհուրդ
արդարադատության խորհուրդ
դատավորների մասնագիտական միավորում (միավորումներ):

Այս օղակներից յուրաքանչյուրն ունի իր յուրահատուկ լիազորությունները:

Եթե դատարանի նախագահի ինստիտուտը նորույթ չէր մեր համակարգի համար և լիազորությունների ծավալի տեսանկյունից փոքր տարբերություններով գործել է նախկին համակարգում, ապա դատարանների նախագահների խորհուրդը նոր երևույթ է դատական համակարգում: Խորհրդային միության նման տոտալիտար հասարակարգում, որտեղ արհամարհված էր իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը, դատական իշխանության անկախության մասին խոսք լինել չէր կարող: Այդ իսկ պատճառով իմաստագուրկ էր ունենալ դատական համակարգի միասնականությունը խորհրդանշող կամ ներկայացնող մարմին, որը պատասխանատու կլիներ համակարգի համար և որպես դրա հետևանք իրավասու կլիներ կայացնելու քաղաքական որոշումներ: Այն շրջանում այս ոլորտի մենիշխանությունը արդարադատության նախարարությանն էր:

Դատական համակարգի բարեփոխումից հետո այս իրավիճակը չէր կարող հանդուրժվել: Սա էր դատական համակարգի ինքնակառավարման մարմնի ստեղծման պատճառը, ինչը ամրագրվեց «Դատարանակազմության մասին» ՀՀ օրենքում:

Դատարանների նախագահների խորհուրդը (այսուհետև՝ ԴՆԽ) ունի դատարանների կառավարմանն առնչվող թերևս ամենալուրջ իրավասությունները:

ԴՆԽ-ն փաստորեն գործում է 1999թ. հունվարի 12-ից: Այս ընթացքում ԴՆԽ-ն ունեցել է մի քանի նիստեր: Ընդունվել են երկու տասնյակից ավելի որոշումներ, որոնք վերաբերվել են հիմնականում օրենքների կիրառման վերաբերյալ խորհրդատվական պարզաբանումներին:

ԴՆԽ-ն ըստ էության քաղաքականություն կերտող մարմինն է դատական համակարգում: Դատական համակարգում քաղաքականության ձևավորման առավել ընդունելի տարբերակը ներքևից վերև համակարգն է: Ակնհայտ է, որ պրոբլեմները հիմնականում ծնվում են ստորին օղակներում, որտեղ տեղի է ունենում անմիջական աշխատանքը, և հետևաբար պրոբլեմները առավել նկատելի են ստորին օղակներում: Դատական համակարգում քաղաքականության ձևավորումը կարելի է դիտարկել հետևյալ հաջորդական քայլերի ամբողջությամբ.

- պրոբլեմի առաջացում տեղերում կամ նման պրոբլեմի առաջացման վտանգ (օրինակ. առաջին աստիճանի դատարանում գործի քննության ընթացքում դատավորը կանգնում է օրենքի նորմի մեկնաբանության դժվարության առջև, կամ հայտնաբերում է կիրառման ենթակա

օրենքների հակասություն, կամ վերաքննիչ դատարանում առկա են ֆինանսավորման ձգձգման խնդիրներ).

- խնդրի արձանագրում (հարցի քննարկում տվյալ դատարանի մակարդակով և այդ մակարդակով կարծիքի ձևավորում).
- խնդրի քննարկում ԴՆԽ-ում.
- որոշման կայացում ԴՆԽ կողմից:

Վերոգրյալի տրամաբանությամբ ԴՆԽ կողմից կայացվող որոշումների ամբողջությունը ըստ էության կարելի է դիտարկել որպես դատական համակարգի քաղաքականության խտացված արտահայտություն:

Խնդիրների կամ պրոբլեմների բացահայտման հարցը կարևորագույն հարցերից է կառավարման գիտության տեսանկյունից: Արդյունավետ կառավարվող համակարգերում առավել մեծ ռեսուրսներ են ներդրվում պրոբլեմների բացահայտման և նախականիման վրա, քան դրանց լուծման կամ հարթեցման վրա:

ԴՆԽ ունի մի կարևորագույն լիազորություն, համաձայն որի նա իրավասու է քննարկել դատարանների բնականոն գործունեությանն առնչվող հարցեր: Այս լիազորությունը այդ մարմինն հնարավորություն է ընձեռում քննարկել և իր դիրքորոշումը հայտնել դատական համակարգում առկա ցանկացած խնդրի վերաբերյալ:

Չնայած օրենքը նախատեսել է ԴՆԽ նիստերի հաճախականություն՝ ոչ պակաս, քան երեք ամիսը մեկ, սակայն այս մարմինը իրավունք ունի առավել հաճախ գումարելու իր նիստերը: ԴՆԽ նիստերի հաճախակիացումը և գործունեության ակտիվացումն, ընդհանրապես, պրոբլեմների բացահայտման կամ բացահայտված պրոբլեմների լուծման ուղիների որոնման լավագույն ճանապարհն է:

Դատական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունները անիրագործելի կլինեն, եթե բացակայեն դրանց կենսագործման երաշխիքները: Այդ երաշխիքներից է դատական ադմինիստրացիան՝ դատարանների աշխատակազմերի համակարգը:

Այսօր այդ համակարգն ունի հետևյալ տեսքը. յուրաքանչյուր դատարան ունի իր աշխատակազմը, իսկ վճռաբեկ դատարանի կազմում ստեղծված է մի կառուցվածքային միավոր, որն իրականացնում է ԴՆԽ աշխատակազմի դերը: Այս համակարգը դժվար է կատարյալ համարել:

Նախ, դատական վարչակազմերի բուրգի գազաթում պետք է լինի ոչ թե վճռաբեկ դատարանի աշխատակազմը, այլ ԴՆԽ աշխատակազմը: Վերջինս պետք է ունենա դատական բոլոր վարչակազմերի գործունեությունը համակարգողի ֆունկցիա: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է այդ օղակը առանձնացնել վճռաբեկ դատարանի աշխատակազմից:

Երկրորդ, դատարանների վարչակազմերի կառավարման համակարգը պետք է կառուցել ուղղաձիգ ենթակայության և երկակի ենթակայության

սկզբունքների համադրման հիման վրա: Դատարանների վարչակազմերի ղեկավարները պետք է ենթարկվեն ինչպես տվյալ դատարանի նախագահին, այնպես էլ ԴՆԽ նախագահին և /կամ ԴՆԽ աշխատակազմի ղեկավարին: Սա կապահովի դատական ողջ վարչակազմի համաձայնեցված և սահուն աշխատանքը, ինչը այսօր բացակայում է:

Այս վերակառուցումը պետք է իրականացնել շատ զգույշ, ապահովելով բալանսավորված մոտեցումը: Միարժեք վտանգավոր է դատարանի վարչակազմը ամբողջովին հանել տվյալ դատարանի նախագահի ենթակայությունից և տալ ԴՆԽ-ին, այնպես, ինչպես վտանգավոր է դատարանի վարչակազմի լիովին ենթակայությունը միայն դատարանի նախագահին՝ առանց ԴՆԽ աշխատակազմի կողմից բոլոր դատարանների վարչակազմերի գործունեության համակարգման:

Նման բալանսավորված մոտեցման կարելի է հասնել վարչակազմերի ղեկավարների նշանակման օպտիմալ կարգի սահմանման, ԴՆԽ և առանձին դատարանների աշխատակազմերի աշխատողների պարտականությունների հստակ շրջանակների ուրվագծման և մի շարք այլ քայլերով:

Այս խնդիրներն իրագործելու ճանապարհին անհրաժեշտություն է առաջանալու փոփոխության ենթարկել «Դատարանակազմության մասին» օրենքի որոշ դրույթներ և ԴՆԽ աշխատակազմի կանոնադրությունը:

3. Դատական ինքնակառավարման ոչ ինստիտուցիոնալ գործոնները և դրանց կիրառման վիճակը կամ Դատաիրավական բարեփոխումների ինստիտուցիոնալ կազմակերպումն ապահովող օրենքների հիմնախնդիրները

բյուջե և ֆինանսներ

Այս պրոբլեմը դատական համակարգի առջև ծառանում է երկու արտահայտությամբ:

Առաջին խնդիրը կենտրոնացված ֆինանսավորման խնդիրն է: Նախկին դատական համակարգում դատարանների ֆինանսավորումը կենտրոնացված էր և իրականացվում էր արդարադատության նախարարության միջոցով: «Դատարանակազմության մասին» օրենքի ընդունումից հետո յուրաքանչյուր դատարան ստացավ բյուջետային «ինքնուրույնություն»՝ սկսեց ֆինանսավորվել անմիջապես պետական բյուջեից, առանձին տողով: Այս նորամուծությունը չտվեց այն էֆեկտը, որն ակնկալվում էր: Նպատակը դատարանների անկախության ապահովումն էր արդարադատության նախարարությունից, սակայն դատարաններն ընկան կախման մեջ ֆինանսական գերատեսչություններից և ստացան ֆինանսավորման դժվարություններ: Ստեղծված իրավիճակում ելքը վերադարձն է կենտրոնացված ֆինանսավորման, սակայն դա պետք է իրականացվի ոչ թե արդարադատության նախարարության, այլ ԴՆԽ կողմից:

Հաջորդ խնդիրը դա դատական համակարգի ներսում բյուջետային գործընթացի կանոնակարգվածության բացակայությունն է: Համաձայն օրենքի ԴՆԽ կազմում և ըստ յուրաքանչյուր դատարանի՝ կառավարություն է ներկայացնում դատարանների բյուջետային ֆինանսավորման հայտերը: Այդ հայտերի նախագծերը կազմում և ԴՆԽ են ներկայացնում առանձին դատարանների նախագահները:

Անհրաժեշտ է այս հարաբերությունները կանոնակարգող փաստաթղթի ընդունումը ԴՆԽ կողմից, որում կպարունակվեն հետևյալ հարցադրումների պատասխանները՝ ինչ կարգով և ժամկետներում է դատարանի նախագահը կազմում իր դատարանի բյուջետային ֆինանսավորման հայտը, ինչպես են այդ հայտերը քննարկում անցնում ԴՆԽ աշխատակազմում, ԴՆԽ աշխատակազմի իրավասությունը այդ հայտերում փոփոխություններ կատարելու ուղղությամբ, ԴՆԽ կողմից այդ հայտերի քննարկման կարգը և այլ հարցեր:

կադրեր

Դատական համակարգում չկան աշխատողներ, որոնք մասնագիտացված են դատական վարչարարության գործում: Սա թերևս ոչ միայն դատական համակարգի պրոբլեմն է: Հայաստանն այսօր փորձառու կառավարիչների պակաս ունի կառավարման բոլոր ոլորտներում:

Դատական համակարգի առաջնահերթ խնդիրներից է դատական վարչարարության գծով պրոֆեսիոնալ մենեջերների պատրաստումը: Դա կարող է իրականացվել դատարանների նախագահների խորհրդի ենթակայության տակ ստեղծվող ուսումնական կենտրոնի միջոցով: Անհրաժեշտ է այս բնագավառում հատուկ ուսումնական ծրագրերի մշակում:

տեղեկատվական համակարգ

Սա մեր լրջագույն պրոբլեմներից է: Կարելի է արձանագրել, որ դատական համակարգը չի տիրապետում տվյալների որևէ բազայի:

Դատական համակարգի համար ամենակարևոր տեղեկատվական համակարգը դա օրենսդրական տվյալների բազայի վրա հիմնված տեղեկատվական համակարգն է:

Այսօր Հայաստանում ստեղծված են մեկ - երկու նման տեղեկատվական համակարգեր, որոնք մասնավոր բիզնեսի բնագավառում են գործում: Այդ համակարգերից օգտվելու ծառայությունները վճարովի են, իսկ պետական բյուջեն այսօր նման ֆինանսավորում չի նախատեսում և չի էլ կարող նախատեսել:

Պետությունը նման տվյալների էլեկտրոնային բազա դեռևս չի ստեղծել:

Դատական համակարգի տնօրինման տակ նման բազայի ստեղծումը դատական համակարգի գործունեության բարելավման լավագույն միջոցներից մեկը կհանդիսանար:

քարոզչական տեխնոլոգիաներ

Գաղտնիք չէ այն փաստը, որ իշխանության յուրաքանչյուր մարմին շահում է հասարակության վստահությունը ազնիվ և որակյալ աշխատանքով: Առավել ևս հայտնի ճշմարտություն է այն, որ դատական համակարգի իմիջի ձևավորման առաջնահերթ ձևը դատարանների կողմից պատշաճ մակարդակով արդարադատության իրականացումն է: Սա նշանակում է մասնագիտական բարձր պատրաստվածություն ունեցող, անկողմնակալ և չկաշառվող դատավորներ, որոնք որոշումներ են կայացնում օրենքի հիման վրա՝ իրենց ներքին համոզմամբ: Հակառակ դեպքում հարգանքի և օժանդակության որևէ ակնկալիք դատական համակարգը չի կարող ունենալ:

Սակայն ժամանակակից հասարակության պայմաններում ստեղծված են որոշակի միջոցներ (գործիքներ), որոնց գործադրումը անխուսափելի է դառնում յուրաքանչյուր ինստիտուտի կողմից, որը մտահոգ է իր իմիջի ձևավորման հարցում:

Որոնք են դատական համակարգի հնարավորությունները հասարակության կարծիքի վրա ազդելու և նրա վստահությունն ու աջակցությունը ստանալու գործում: Թերևս դրանցից կարևորագույնները կարելի է համարել՝

- աշխատանքը լրատվության միջոցների հետ.
- դատարանի հետ առնչվող քաղաքացիների հետ հարաբերություններում էթիկայի կանոնների խստիվ պահպանումը դատավորի և դատարանի աշխատակազմի աշխատողների կողմից.
- կայացվող դատական ակտերի մասնագիտական պատշաճ որակը.
- դատավորների բարոյական անխոցելի նկարագիրը:

Լրատվության միջոցների հետ աշխատանքը այսօր դատական համակարգում ոչ թե անպատշաճ է իրականացվում, այլև ընդհանրապես բացակայում է: Ժամանակակից հասարակությունը ստեղծել է դատական իշխանության և տեղեկատվական համակարգերի փոխգործողության շատ արդյունավետ եղանակներ, որոնք թույլ են տալիս խուսափել դատարան-մամուլ լարված փոխհարաբերություններից: Սակայն սա լուրջ քննարկման առարկա է, որը ես պատրաստվում եմ մանրամասն վերլուծել հետագայում:

Դատական էթիկայի և դատավոր-դատավարության մասնակից փոխհարաբերությունների բազմաբնույթ կոմպլեքսը ենթակա էր կարգավորման «Դատավորի վարքագծի կանոնագրքով»: Այս փաստաթուղթը պետք է ընդունվի ԴՆԽ կողմից:

Ինչ վերաբերում է արդարադատության իրականացման պատշաճ մակարդակին, ապա կայացվող դատական ակտերի որակը այստեղ ոչ վերջին տեղն է զբաղեցնում: Դատական ակտերի որակի վրա ազդող բազմաբնույթ գործոններից ես կուզենայի հատկապես նշել դատավորների մասնագիտացման խնդիրը: Այս հարցը բարձրացվել է սկսած դատախրավական բարեփոխումների ակունքներից: Չնայած վերաքննիչ

մակարդակում հնարավոր եղավ խուսափել տարածքային կազմավորման արտուրդային գաղափարից, սակայն մասնագիտացման հիմնական հարցը չլուծվեց: Խոսքը առաջին ատյանի դատարանների դատավորների մասնագիտացման մասին է: Թերևս արտահայտած կլինեմ դատական համակարգի բոլոր ներկայացուցիչների կարծիքը այն առումով, որ մասնագիտացումը առաջին ատյանի դատարաններում հրատապ անհրաժեշտություն է: Այսօրվա իրավիճակը բերում է արդարադատության իրականացման որակի կտրուկ անկման:

4. Դատավորի անկախության ինստիտուտի մի քանի հարցեր

Ապացուցման կարիք չունի այն ճշմարտությունը, որ համակարգի անկախությունը խարսխված է նրա էլեմենտների անկախության վրա: Դատական համակարգը կարող է անկախ լինել, եթե ապահովված է դատավորի անկախությունը:

Չնայած դատաիրավական բարեփոխումներն իրականացնողներին հաջողվեց ստեղծել դատավորի կարգավիճակը սահմանող բավականին հաջող օրենք, սակայն անկախության ռեալ երաշխիքների առումով կատարյալ պատկեր ունենալուց բավականին հեռու ենք:

Այս հոդվածում ընթերցողին կուզեի ներկայացնել մի քանի առաջարկություններ, որոնք վերաբերում են կարգավիճակային հարցերին:

- Դատավորի՝ այլ գործունեությամբ զբաղվելու սահմանափակման ինստիտուտի ներդրման պայմաններում չսահմանվեց դատավորի լիազորությունների կասեցման ինստիտուտը: Կարծում եմ դա անհրաժեշտություն է, որը պետք է ստանա օրենսդրական ամրագրում:

- Դատավորի անփոփոխելիության ինստիտուտը պետք է կրի որոշակի փոփոխություններ: Մասնավորապես, դատավորի՝ պաշտոնի փոփոխությունը կաշկանդել միայն դատավորի համաձայնությամբ, ըստ իս արդարացված չէ: Կարծում եմ արժե մտածել դատական համակարգում ռոտացիայի մեխանիզմի ներդրման մասին: Ընդ որում, ռոտացիան կարող է վերաբերվել ինչպես առաջին ատյանի դատարանների դատավորների տարբեր տարածքներում միմյանց փոխարինելուն, այլև նույն դատարանում դատարանի նախագահի ինստիտուտին:

Հաջորդ խնդիրը դատավորների պաշտոնավարման տարիքն է: Նկատի ունենալով այսօր Հայաստանում երկարակեցության մակարդակը, ազգաբնակչության կենսաբանական առանձնահատկությունները, թերևս նպատակահարմար է նվազեցնել պաշտոնավարման տարիքը: Իհարկե բացառություն կարելի է անել վճռաբեկ ատյանի համար:

- Դատավորի անկախության կարևորագույն նախապայման է նրա ընտրության օբյեկտիվ չափանիշների սահմանումը, ինչպես նաև ընտրության

բուն մեխանիզմի թափանցելիության և անաչառության ապահովումը: Ինչ օրենսդրական հիմքեր կան այսօր Հայաստանում նշված խնդրի լուծմանը հասնելու համար: Գործող «Արդարադատության խորհրդի մասին» օրենքն ընդհանրապես չի անդրադառնում այս հարցերին, իսկ արդարադատության նախարարության կանոնադրությունը, որտեղ հատուկ բաժին է նախատեսված դատավորների պաշտոնական պիտանիության և ծառայողական առաջխաղացման ցուցակների նախապատրաստման կարգին, այն պատշաճ իրավական ակտը չի կարող լինել (իրավական ակտերի աստիճանակարգության մեջ այդ ակտին վերապահված տեղի առումով), որը կկարողանա լուծել նմանատիպ լուրջ խնդիր: Թերևս միանշանակ կարելի է ասել, որ օրենսդրական հիմքերն անվբավարար են: Ցավոք Ազգային ժողովում մերժվեց ՀՀ կառավարության օրենսդրական նախաձեռնությունը՝ «Բարձրագույն իրավաբանական որակավորող հանձնաժողովի մասին» օրինագծի տեսքով: Այս օրենքի խնդիրը պետք է լիներ սահմանել դատավորի թեկնածուներին ներկայացնող օբյեկտիվ պահանջները և դատավորների թեկնածուների ընտրության մեխանիզմի սահմանումը:

- Անկախության իրական տարրերից է դատավորների նշանակման և պաշտոնագրկման մեխանիզմները: Այն, որ այդ մեխանիզմները այսօր անկատար են, ակնհայտ է: Քննարկման արժանի է այս մեխանիզմներում Ազգային ժողովին ընդգրկելու մասին գաղափարը:

Ելնելով վերոգրյալից, հնարավոր է հանգել որոշակի եզրակացությունների, որոնց անվիճելիության մեջ համոզված չեմ, սակայն դրանց քննարկման անհրաժեշտությունը անխուսափելի եմ համարում:

Եզրակացություն 1.

Սահմանադրությամբ ամրագրված դատական համակարգը ենթակա է վերափոխման: Վերափոխման կարիք են զգում նաև արդարադատության համակարգի և դատավորների անկախության երաշխիքներին առնչվող մի շարք ինստիտուտներ:

Եզրակացություն 2.

Դատական համակարգը ինքը պետք է պահպանի իրեն և իր անկախությունը: Այս համակարգը պետք է ցույց տա, որ ինքն իսկապես ուժեղ է, հավասարապես կարևոր իշխանության այլ ճյուղերի հետ միասին, հարկ եղած դեպքում կարող է ինքնապաշտպանական մեխանիզմներ աշխատեցնել:

Եզրակացություն 3.

Ծայրահեղ անհրաժեշտություն է դատական իշխանության և մամուլի, լրատվության միջոցների հարաբերությունների հայեցակարգի մշակումը: Մեր հասարակության այս երկու կարևորագույն, սակայն լիովին չկայացած և հեշտությամբ խոցելի համակարգերը պետք է համագործակցեն միմյանց աջակցության տեսանկյունից և ոչ ընդհակառակը:

Եզրակացություն 4.

Արդարադատության նախարարության առաքելությունը դատական իշխանությանը «ծնունդ տալուց հետո» պետք է լինի նրան հասցնելը մինչև կայուն հասունացման վիճակը: Այս իրավիճակին հասնելու ռեալ հիմքերն այսօր առկա են և մեծ ցանկության դեպքում խնդրի լուծմանը կարելի է հասնել կարճ ժամանակահատվածում: Դրանից հետո գործադիր իշխանության ինելամտությունը կայանալու է հովանավորի կարգավիճակից հեշտությամբ հրաժարվելու կարողության մեջ:

Քաղաքակիրթ հասարակարգում արդարադատության նախարարությունը կոչված պետք է լինի դառնալու հաղորդակցման ուղի իշխանության դատական և գործադիր թևերի միջև և ոչ երբեք դատական իշխանության խնամակալ

Եզրակացություն 5.

Պետական քարոզչական մեքենան պետք է ուղղվի դատական համակարգի հեղինակության ամրապնդման նպատակին:

Եզրակացություն 6.

Հասարակությունը առավել մեծահոգի պետք է գտնվի դատական համակարգի նկատմամբ: Դատական համակարգի հնարավոր սխալները պետական առանձին պաշտոնյաներին և մարմիններին պետք է տան ոչ թե դատական իշխանությանը քննադատելու առիթ, այլ պետք է խորհելու առիթ տան այդ սխալները ուղղելու համար դատական համակարգին աջակցություն ցույց տալու առումով:

Հովհաննես Մանուկյան

ՀՀ տնտեսական գործերով վերաքննիչ

դատարանի նախագահ,

երկրորդ որակավորման դասի դատավոր,

արդարադատության երրորդ դասի

պետական խորհրդական

